Biró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes

ADATGAZDASÁG VIDÉKI TÉRSÉGBEN?

Az élelmiszergazdaság átalakulása olyan kihívás, amely a nagyüzemi agrártermeléstől a kisléptékű innovatív vállalkozásokig, a szövetkezeti formáktól az önfenntartó gazdaságig valamilyen formában és valamilyen mértékig minden termelőt érint, de minden olyan térséget és térségi társadalmat is, amelyben élelmiszertermelés zajlik. Ezt az átalakulást sokféle tényező szorgalmazza kisebb vagy nagyobb mértékben, ezek közé sorolható többek között a digitalizáció, a termelési technológiák változása, a környezetvédelmi kihívások sokasága, az egészséges élelmiszerek iránti igény növekedése, az agrárjellegű tevékenységeknek a vidéki térségek átalakulásával való összefonódása, de olyan tényezők is, amelyeket az utóbbi időszak krízishelyzetei (vírushelyzet, konfliktusok) váltottak ki, mint például az élelmiszerhiány, az élelmiszerellátás biztonságával kapcsolatos kihívások és hasonlók. Az élelmiszergazdaság átalakulásával kapcsolatos kihívások az olyan periferikus, vagy félperiferikus helyzetben lévő vidéki térségeket is érintik, amelyekre a nagyüzemi gazdálkodás kisebb szerepvállalása, illetve a lakosság magas fokú agrár érintettsége jellemző. Az ilyen vidéki térségekre jellemző az, hogy az élelmiszertermelés vagy az ennél szélesebb körű agrárjellegű tevékenység nem különül el (még pontosabban nem különíthető el) önállóan értelmezhető és kezelhető gazdasági ágazatként, hanem az adott vidéki társadalom működésébe sok szálon, sokféle formában integrálódott tevékenységként van jelen. Olyan tevékenységként, amely a piacra termelés, az élelmiszergazdaság szolgáltatói és értékesítési hálózataiba való integrálódás kísérletei mellett tág teret ad az önfoglalkoztatásnak, a saját fogyasztási igényekre való ráfelelésnek, a térségi adottságok hasznosításának és több más tényezőnek. Bár az ilyen vidéki térségekben az agrárjellegű tevékenységek és az agrárszereplők nagy száma és sokfélesége csak részben kínál teret az olyan változási folyamatoknak, mint a precíziós gazdálkodás térnyerése, az elektronikus kereskedelem, a minőségbiztosítási rendszerekhez való kapcsolódás, a különféle szakmai szolgáltatások igénybevétele, a termékpályák kialakítása és mások, mégsem mondhatjuk azt, hogy ezek a térségek az ilyen jellegű változások elől elzárkóznak vagy elzárkózhatnak.

Különösen érvényesek a fentebb említettek két olyan aktuális kihívás esetében, amelyek a szó szoros értelmében napról napra hangsúlyosabbá válnak. Az egyik ilyen kihívás a digitalizáció térnyerése, amely folyamatosan megújuló és folyamatosan gazdagodó eszköz és tartalom kínálatával ma már nem csupán hasznosítási lehetőséget, hanem hasznosítási kényszert is jelent. A másik fontos kihívást tulajdonképpen a digitalizáció térnyerése hordozza, ez az adatalapú, adatközpontú szemlélet és gyakorlat előtérbe kerülése. Az adatközpontúság mint kihívás előtérbe kerülése elsősorban ahhoz a fordulathoz kapcsolódik, hogy az adat napjainkban már nem statisztikai tényező, hanem egyre növekvő mértékben termelési, gazdasági erőforrás. Tágabb értelemben nyilván társadalmi, közösségi erőforrás is. Az adat fogalmának, tartalmának ez a nagyon lényeges funkcióváltása (gazdasági, társadalmi erőforrássá válása) eredményezi azt, hogy az adatközpontú szemlélet az olyan vidéki térségek agráriuma számára is fontossá válik, amelyekben nincsenek nagy számban olyan nagyüzemi agrártermelők, amelyek az adatgazdaság mai lehetőségeit nagymértékben hasznosítani tudják. Ha egy vidéki térség az adatgazdálkodás rendszerét és gyakorlatát – saját maga adottságaihoz és igényeihez igazítva – ki tudja alakítani, akkor ennek a legfontosabb eredménye az, hogy saját gazdasági erőforrásra tesz szert. De az adatgazdaság által képviselt kihívás kapcsán számolni kell azzal is, hogy mi történik a vidéki térséggel akkor, ha nem alakítja ki a saját agráriuma, élelmiszertermelési rendszere számára az adatgazdálkodás rendszerét és gyakorlatát? Ebben az esetben nem csupán saját erőforrások megszerzésétől esik el, hanem azzal is számolnia kell, hogy a térség az értékesítési, szolgáltatási hálózatokból véglegesen kiesik, gyakorlatilag elszigetelődik. A digitalizációhoz hasonlóan arra lehet számítani, hogy az adatgazdálkodás sem csupán fejlesztési lehetőségként jelenik meg, hanem fejlesztési kényszerként is.

A sokszínű, sokszereplős agrárszegmenssel jellemezhető vidéki térségek számára a fontos kérdés az, hogy az adott térségre jellemző adottságok, illetve a várható belső változási folyamatok függvényében milyen adatgazdálkodási szemlélet és gyakorlat kialakítása lenne célravezető? Egy sajátos társadalmi, gazdasági, természeti adottságokkal rendelkező vidéki térség elvben kísérletet tehet arra, hogy a maga számára hosszú távon olyan adatalapú mezőgazdasági ökoszisztémát (a továbbiakban AMÖ) alakítson ki, amely a térség adottságaira és igényeire épül, miközben lehetőséget kínál a nagyobb rendszerekbe való részleges integrálódásra is. Ez a megközelítés természetesen nem csak azt a kérdést veti fel, hogy a szóban forgó térségnek milyen AMÖ lenne jó, hanem azt is, hogy maga a térség milyen rendszer

kialakítására lenne képes. Ezek a kérdések a székelyföldi térség agráriuma kapcsán is föltehetők. Ha a térségi szakmai, intézményi, gazdasági szereplők elfogadják azt a kiindulópontot, hogy ezt az előttünk álló változást (ti. az agrárgazdaság térségi meghonosítását) nem lehet elkerülni, akkor azzal a változattal is érdemes számot vetni, hogy lehetne-e a változás elébe menni, a kihívásból versenyelőnyt kovácsolni. Jelen tanulmányban néhány olyan szempontot tekintünk át, amelyek kiindulópontot, vitaalapot képezhetnek az ezzel a témával való foglalkozáshoz. A tanulmányban tárgyalt témák elsősorban felvetések, továbbgondolásra, kifejtésre váró tematizációk, amelyeknek körét értelemszerűen még tovább kell bővíteni.

Az adatgazdasághoz kapcsolódó kihívás újszerű és szokatlan, ezért a térségi agrárium helyzetét, működését is újszerű, szokatlan szemszögekből kell elemezni és értelmezni. Az ilyen jellegű szakmai munkát nehezíti az, hogy az adatgazdaság térségi bevezetése korántsem csak az agrárszektor ügye. Számolni kell azzal, hogy ebben a térségben az adat ma még nem társadalmi, gazdasági erőforrás, hanem az intézményi hatalomhoz kötődő olyan statisztikai entitás, amely a közvélemény szerint kevesek számára vagy csak nehezen hozzáférhető, és amelyhez ugyanakkor – ha nyilvánosságra kerül – széleskörű, erőteljes társadalmi bizalmatlanság társul. Az adatfogalom szélesebb körű újraértelmezése, az adat társadalmi funkciójának megváltozása (saját erőforrássá, térségi gazdasági tényezővé válása) nem egyszerű és nem rövid távú folyamat, és jóval több mint szervezési, döntési kérdés. A tanulmány első részében néhány olyan térségi társadalomtörténeti vonatkozásra hívjuk fel a figyelmet, amelyek a térségbe kívülről érkező modernizációs kezdeményezések, beavatkozások nyomán termelődő társadalmi magatartásformákkal kapcsolatosak. Az agráriumról megfogalmazott rövid térségi helyzetkép az adatgazdaság bevezetése szemszögéből elemzi a térségi kontextust. Röviden ismertetünk néhány olyan tényezőt, amelyek az adatalapú gazdaság szemléletének és gyakorlatának térségi léptékű kezdeményezése, kialakítása esetén akadályként jelenthetnek meg. A tanulmány befejező részében az élelmiszergazdaság térségi változási folyamataival foglalkozó interjúk néhány következtetését ismertetjük.

Néhány fontos társadalomtörténeti vonatkozás

Az adatgazdaság térségi meghonosítása (szemléleti síkon való elfogadása és gyakorlati alkalmazása) a székelyföldi térség szemszögéből minden kétséget kizáróan külső modernizációs kezdeményezésnek nevezhető, olyan változási és változtatási igénynek, amelynek a térségi társadalomban előzménye nincsen, következésképpen

fogadóközege, fogadási felülete sem alakult ki. Hasonló jellegű modernizációs hatásként a digitalizációt említhetnénk, azonban ez a modernizációs hatás a térségi társadalom egészére irányult, ugyanakkor a mindennapi egyéni életvezetés gyakorlatát is célba vette. Az adatgazdaság elfogadtatásában azonban ilyen sok szereplős, széles társadalmi fogadófelület kialakulására nem lehet számítani. Más jellegű aktuális példa az utóbbi két évtizedből az úgynevezett új vidékfejlesztési paradigma térségi térnyerése (Biró et al 2004), amely szintén külső modernizációs hatásnak tekinthető. Ez a változás térségi modernizációs programként, átalakítási célként vagy kísérletként meg sem fogalmazódott, ennek ellenére mégis kialakult a térségi fogadófelület és a folyamat ellentmondásos módon ugyan, de előre halad.

Az aktuális példák mellett a székelyföldi térség társadalomtörténetéből több olyan korábbi külső/felső modernizációs kísérletet említhetünk, amelyek közvetve vagy közvetlenül a térségi társadalom működésének megváltoztatást célozták. Egy részük csak kezdeményezés, terv vagy rövid idejű kísérlet maradt. Jellemző példa lehet a vasúthálózat kialakítása, a magyar állam XX. század eleji modernizációs kísérlete (Székely Akció, lásd Balaton 2006) vagy a második világháború időszakában végrehajtott iparfejlesztési folyamat (Oláh 2004). Más modernizációs kezdeményezések esetében a társadalom átalakítása országos politikai és modernizációs program keretében zajlott, nyílt vagy burkolt hatalmi érdekérvényesítés keretében. Példa erre az 1945 után végrehajtott államosítás, az 1950-es évektől kezdődő és 1962-ben befejezett kollektivizálás, amely a térség gazdasági, foglalkoztatási szerkezetét, a háztartások működési modelljét hatalmi erőszakkal gyökeresen átalakította (Oláh 2009, Bodó 2004b, 2009), illetve az 1960-as évek végétől a térségi iparosítás és urbanizáció folyamata, amely a lokális közösségek működésének feltételeit változtatta meg lényeges mértékben (A felsorolás természetesen ideológia, politikai tartalmú külső befolyásolási kísérletekkel is bővíthető).

Bár ezeknek a külső kezdeményezéseknek a térségi elfogadási folyamata esetenként másként és másként alakult az mindegyik folyamatban közös elemnek tekinthető, hogy a külső kezdeményezéssel szemben a térségi társadalomban – közösségi jellegű magatartási minták formájában – védekezési stratégiák alakultak ki. Természetesen ezek a védekezési stratégiák is sokfélék, de a legritkább esetben jelentkeztek nyílt szembenállásként. Sokkal gyakoribb ellenállási forma a változási folyamat halogatása, a kivárás stratégiája, a részleges vagy a formális/felületi megfelelésre való törekvés, a felszíni azonosulás (viselkedés, szöveg) és az elhatárolódás kettős játéka (az úgynevezett "átjárási technikák", lásd ezzel kapcsolatban

Bodó 2004a), a változás kényszerét tompító alternatív megoldások keresése és kialakítása (Biró et al 1994) vagy a változási folyamatot eltávolító, negligáló nyelvi-szimbolikus lefokozás. Nem érdektelen feltenni azt a kérdést, hogy az adatgazdálkodás szemlélete és gyakorlata mint térségi változást hordozó modernizációs kínálat és kényszer milyen védekezési stratégiákat hív elő azokból a térségi szereplőkből akiket ez a változás valamilyen mértékben érint? A korábbi modernizációs kísérletek tapasztalatai hasznosíthatók lehetnek-e az adatgazdálkodást meghonosító folyamat szorgalmazói, szervezői számára? Amint a tanulmány bevezető részében jeleztük az adatgazdaság szemléletének és gyakorlatának valamilyen mértékű, valamilyen tartalmú térségi elfogadása aligha kerülhető el. Ugyanakkor utaltunk arra is, hogy az adatok társadalmi- gazdasági erőforrásként való működésének a térség társadalomtörténetében nincsen előzménye és kutatási tapasztalataink szerint jelen helyzetben – a fejlesztésben közvetlenül érdekelt szakmai, közéleti szereplők kivételével – nem igazán lehet ebben a vonatkozásban térségi érdek gazdákat megjelölni. Ezért az adatgazdaság szemléletének és gyakorlatának térségi elfogadtatása a térségi társadalom működése szemszögéből minden bizonnyal nagyon "idegen" változási kínálatként és változási kényszerként tételeződik. Olyan külső hatásként, amely nagy valószínűséggel szembeállási stratégiák kialakulását válthatja ki. Ezért a modernizációs váltás tematizációjának és elfogadtatásának szervezési, tudásterjesztési, támogatási kérdései mellett fontosnak mutatkozik a térségi társadalom, mint fogadó közeg olyan összetevőinek elemzése, amelyek ebben a modernizációs folyamatban szerepet játszhatnak.

Helyzetkép – a térségi agrárium

Amennyiben a székelyföldi agráriumot olyan téralapú fogadóközegként kívánjuk kezelni, amelyben az adatgazdaság szemléletét és gyakorlatát meghonosítani szeretnénk (a térség adatalapú agrár ökoszisztémaként való működtetése, térségi élelmiszergazdasági adattér létrehozása) akkor abból a tényből kell kiindulnunk, hogy ez a térség nem adminisztratív egység, az agrárium térségi szereplői (gazdasági szereplők, hivatalok, szerveződések, szolgáltatók, oktató intézmények, szakmai szereplők, média stb.) sem formálisan sem funkcionálisan nem rendeződnek egységes szervezeti vagy logisztikai keretbe, ezért minden együttműködési forma kialakítása és működtetése csak a térségi szereplők közti egyeztetések nyomán alakulhat ki. Ez a kiindulópont nem csupán a térség egészére kiterjedő stratégiai

vagy programjellegű tervezés sajátosságaira (nehézségeire) hívja fel a figyelmet, hanem három további tényezőre is:

- Az agrárium térségi szereplői a tevékenység, a méret, a jogi státus, a formalizáltság, a gazdasági és társadalmi szerep tekintetében rendkívül sokfélék.
- Az egyes agrárszereplők magatartását és szakmai tevékenységét kettős kötődés határozza meg. Egyfelől az országos léptékű szabályok és szerveződési formák szerint kialakított struktúrákhoz tartoznak (intézményi rendszerek, gazdasági és adminisztratív szabályozások, jogi besorolások, megyei és községi léptékű függőségek), ezek a szabályok és szerveződési formák az agrár szereplők egyéni tevékenysége számára úgynevezett „hivatalos" működési keretet határoznak meg. Másfelől a térségi agrárszereplők többsége olyan székelyföldi ágensnek is érzi/tudja magát, amely ehhez a térséghez tartozik, annak érdekében tevékenykedik. Ez a szerepértelmezés – eltérően az országos szabályozás szerint kialakított struktúrákhoz való tartozásban konstituálódó szereptől – rendszerint nagyfokú egyediséget, önállóságot, döntési jogot, önállóan kialakított magatartási modellt, választott/vallott értéket vagy ideológiát hordoz. Erre azért érdemes figyelni, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy amikor a térségi szereplők külső modernizációs kihívással, változási kényszerrel szembesülnek, akkor rendszerint ez a második, hangsúlyosan individuális szerepértelmezés kerül előtérbe.
- A sokféleséget és az egyediséget hordozó tényezők mellett meghatározó szerepe van a táji tagolódásnak. Ez egyfelől olyan eltérő földrajzi, klimatikus, vízháztartási, talajösszetételi adottságokat jelent, amelyek egy-egy tájegységben az agrárjellegű tevékenységet és az ahhoz szorosan kapcsolódó társadalmi szerveződési formákat kisebb vagy nagyobb mértékben egyedivé teszik. Másfelől pedig a tájegységek szerinti tagolódásnak olyan társadalomtörténeti, identitásbeli vonzatai is vannak, amelyek korlátokat vagy támogatási keretet képezhetnek a térség egészére irányuló modernizációs elképzelések tervezői, szervezői, kivitelezői számára.

A térség agráriumának leírásával a PAHRU keretében folytatott kutatási program részeként több kiadványban is foglalkoztunk (Biró – Magyar 2013, 2017, 2018), jelen tanulmány gondolatmente szempontjából csupán néhány jellemzőt emelünk ki.

a. Sokféle agrárszereplő

Ha azt a kérdést kívánjuk megválaszolni, hogy mit is jelent a székelyföldi térség esetében a tanulmány előző részében jelzett sokféleség, akkor szólnunk kell röviden ennek három alkotóeleméről: a szereplők, a tevékenységek és a tájegységek (természeti, társadalmi adottságok) sokféleségéről. Az agrárszegmens szereplőinek sokfélesége két tényezőn alapul. Az egyik az agrárérintettség igen magas foka, ami azt jelenti, hogy ebben a térségben a háztartások több mint fele rendelkezik földtulajdonnal vagy végez valamilyen szinten agrárjellegű tevékenységet. Rurális településeken ez az arány rendszerint meghaladja a kétharmadot is. A térségi lakosság agrárérintettségének magas aránya azt eredményezi, hogy ez az ágazat a térségi munkaerő nagyon jelentős hányadát köti le (miközben az ehhez az ágazathoz kapcsolható fizetéses munkahelyek száma rendkívül csekély). Mivel az önfoglalkoztatás szorosan kapcsolódik az agrártevékenység családi pénzkiváltó funkciójához (a háztartások az élelmiszerszükséglet jelentős részét saját maguk állítják elő), ezért az agrártevékenység sokkal mélyebben és több szinten integrálódik az egyéni/családi életvezetésbe, mint a bérmunka alapú foglalkoztatás. Az agrárjellegű tevékenységek nagyobb hányada a családi megélhetés biztosításának informális részét alkotja, ezért megjelenési módja (a munkavégzés jellege és mértéke, az eszközellátottság, a munkaidő mennyisége és beosztása, az alkalmazott termelési technológia, a termékek mennyisége, a hasznosítás módja) a részleteket illetően gyakorlatilag annyiféle ahány család ezzel foglalkozik. Az a tény, hogy a térségi agrárszegmens nagyobb részét egyedi és informális jellegű tevékenységek halmaza alkotja tanulmányunk tárgya szempontjából különösen fontos, hiszen felveti azt a kérdést, hogy ez a nagyszámú és sokféle gyakorlat formalizálható-e olyan szinten, ahogyan azt az adatgazdaság standardizált paraméterei megkívánják.

A szereplők sokféleségéért felelő másik tényező a térségi birtokszerkezet. A térségi agráriumot tradicionálisan a paraszti életmódra jellemző családi kisgazdaságok jellemezték (ebben a térségben a nagybirtokok szerepe sosem volt meghatározó mértékű). Egy-egy család átlagban néhány hektár földtulajdonnal rendelkezett, ez a földbirtok azonban a település határában szétszórtan, több kisebb darabra tagolódott. Ezt a szétaprózott birtokszerkezetet az 1962-ben lezárult kollektivizálás folyamata - néhány település kivételével – teljes mértékben megszüntette, és a közössé tett területeken (kollektív gazdaságok, állami gazdaságok) meghonosította a nagyüzemi, gépesített földművelést és állattenyésztést. Az 1989-es romániai rendszerváltást követően a közösségi gazdálkodás rendszere olymódon számolódott

fel, hogy minden család ugyanolyan méretben, ugyanolyan szétdarabolt formában igényelte vissza a földtulajdonát, ahogyan az a kollektivizálás előtt volt. A térségre ezért napjainkban is a szétaprózott birtokszerkezet jellemző, szemléletes példaként szokás idézni, hogy van olyan térségi település, amelynek határában több mint húszezer kisparcella van. Az elmúlt három évtized során a tagosítási kísérletek sorra elbuktak, a bérleti rendszer csak fokozatosan alakult ki, a földkoncentrációnak a családi tulajdonszerkezethez való ragaszkodás mind a mai napig korlátokat szab. Nem mellékes kérdés az, hogy az adatgazdaság szemlélete és gyakorlata társítható-e ehhez a birtokszerkezethez, ha igen akkor milyen mértékben és hogyan.

b. Az agrártevékenységek sokfélesége

Mivel a térségben az agrárjellegű tevékenység sokakat érint, nem csupán az élelmiszertermelők sokfélék, hanem az ehhez az ágazathoz kapcsolódó egyéb szereplők is (intézmények, hivatalok, szakmai szerveződések, képzéssel foglalkozók, szolgáltatók, média stb). A termelői tevékenységet folytatók körének három nagyobb típusa van, az egyes típusokhoz tartozó agrárszereplők száma nagyon különböző, tevékenysége szerint a három típus minden tekintetben különböző, köztük kapcsolat, átjárás gyakorlatilag nincsen.

Létszámban a legnagyobb a korábban már többször említett önfenntartó családi gazdálkodók csoportja, amelyeknek tevékenysége gazdasági szempontból informálisnak minősül. Arra vonatkozó becslések, hogy ez a típusú agrártevékenység a térségi társadalom életében ténylegesen milyen foglalkoztatási, gazdasági és kulturális funkcióval bír, tudomásunk szerint eddig nem készültek. Az sem ismeretes, hogy ez a termelői csoport ténylegesen mekkora részt vállal a térség élelmiszertermeléséből. A helyi önkormányzatok által készített évi termékmennyiség összegzések (ezek kerülnek be községsoros adatok formájában a megyei, illetve az országos statisztikai nyilvántartások rendszerébe) becslés jellegűek, mivel a termelők részéről adatszolgáltatási kötelezettség/gyakorlat nincsen. Az időszakosan végzett agrárösszeírások követni próbálják a birtokszerkezet, az eszközellátottság alakulását, a pontosabb információkat kínáló földalapú támogatási rendszer nyilvántartásai csak a családi gazdaságok egy részére terjednek ki. Az ehhez a termelői csoporthoz tartozó adatszerű információk nem elérhetőek vagy nem hitelesek. Az ehhez a típushoz tartozó termelők többségében nem regisztrált gazdasági szereplők, az adatgazdálkodás elfogadásában nem érdekeltek (még pontosabban: ellenérdekeltek).

Az üzemszerűen működő, gazdasági szereplőként nyilvántartott farmok képezik a második típust. Ezek az 1989-es romániai változást követően jelentek meg, számuk lassan gyarapodik, de növekedésüknek korlátot szab a családi gazdaságok tulajdonában lévő szétdarabolt birtokszerkezet. Ezt a típust a maximum 100-200 hektáros birtokok jellemzik, állattartó vállalkozások esetében maximum a néhány száz fős állományok. Térségi munkaerőpiaci szerepvállalásuk nem számottevő, a térségi társadalom szemszögéből szigetszerűen működnek, a közvetlen környezetükkel való együttműködés nem jellemző. Tevékenységük az érvényes jogszabályok szerint formalizált. Ez a létszámát tekintve még nem jelentős termelői csoport érdekelt – változó mértékben – a digitalizációban (mezőgazdasági gépek), és elvben érdekelt lehet az adatalapú szemlélet és gyakorlat átvételében.

A harmadik típust azok az innovatív kisléptékű agrárvállalkozások képezik, amelyek a térségi gazdálkodásra korábban nem jellemző termékek előállításával, termelési technológiák meghonosításával foglalkoznak döntően térségen kívüli minták hatására. Szemléletükben, gyakorlatukban eltérnek az önfenntartó családi gazdasági modelltől. További fontos jellemzőjük, hogy törekednek saját tevékenységük helyi elfogadtatására is, tevékenységük jellegéből adódóan nem követik az üzemszerű farmokká válás útját. Ők képezik azt a termelői és élelmiszerfeldolgozói csoportot, amelynek tagjai – innovatív beállítottságuk révén – fogadó közegei, partnerei lehetnek az adatalapú szemlélet és gyakorlat kialakításának (a téma kifejtését lásd a kötet következő tanulmányában).

A fentiekben jelzett három termelői típus mellett az 1989-es változás után alakult, de ma már kevés helyen működő úgynevezett társas gazdálkodási formákról, az egyre több településen szerveződő, de még kezdeti fázisban lévő szövetkezeti formákról, valamint a hobbitermelők egyre növekvő számáról – akik gyakorlatukat tekintve az önfenntartó gazdálkodás és az innovatív termelés kombinációját képviselik – jóval kevesebb szakmai ismeret áll rendelkezésre. Hasonlóan tarka képet mutat az agrárfeldolgozás, amelynek elemzése külön tanulmányt igényelne. A termeléssel, élelmiszerfeldolgozással foglalkozó agrárszereplők tevékenységéhez egész sor intézmény, hivatal, szolgáltató szervezet, képzőhely, szakmai testület, nonprofit szerveződés (Pl. helyi termelői egyesületek) kapcsolódik (ezek típusait, ágazatbeli szerepének leírását lásd: Biró–Magyar 2013), amelyeknek az adatalapú mezőgazdasági ökoszisztéma megtervezésében és kialakításában szerepük lehet. Az adatalapú gazdaság térségi megalapozásához részletekbe menően fel kell tárni a sokféle agrárszereplő térségi funkcióját.

c. Kis agrár ökoszisztémák

A térségi agrárszereplők sokféleségét jelezve említést kell tennünk egy olyan összetevőről is, amelyet a szakmai elemzések rendszerint nem tekintenek „szereplőnek". A tanulmány első részében említést tettünk arról, hogy az adatalapú agrárium térségi feltételrendszerének számbavétele az agrárszektor szokatlan megközelítését is igényli. Célravezető lehet mérlegelni azt, hogy a székelyföldi térségben a családi, a településszintű és a kisebb tájegység szintű agrártevékenység olyan holisztikus módon szerveződik, hogy az egyfajta egyedi, lokális vagy tájegység szintű agrár „ökoszisztémaként" is értelmezhető. Nagyon leegyszerűsítve ez azt jelenti, hogy ezeken a szinteken az agrárjellegű tevékenység olyan holisztikus keretbe foglaltan zajlik, amelyben az agrárszereplők a természeti adottságokat, az emberi és anyagi erőforrásokat, a rendelkezésükre álló (informális és tacit) tudáshalmazt, a technológiai jártasságot és a kapcsolódó társadalmi komponenseket egységes egészként működtetik. Ezért ezeket a kisebb-nagyon ökoszisztémákat is célszerű egyfajta térségi agrárszereplőként kezelni, amelyek egyfelől strukturálisan ellenállást tanúsítanak minden olyan külső hatással, kezdeményezéssel szemben, amely ezt a tacit tudásra alapozó informális szerkezetet formalizálni akarja, másfelől pedig – holisztikus jellege és belső működési logikája alapján – nem is áll nagyon messze az AMÖ típusú szerkezetektől.

d. Változási folyamatok

A térségi jellemzők számbavétele kapcsán foglalkozni kell a térségi agráriumra jellemző változási folyamatok számbavételével és értelmezésével. Ezek a változási folyamatok az előzőekben említett okok miatt (az informalitás nagy szerepe) nehezen számszerűsíthetők, a változási trendek azonban közvonalazhatók. Az adatalapú agrárium meghonosításában biztosan nem érdekelt önfenntartó családi gazdaságok száma lassan, de fokozatosan csökken. Az innovatív agrárvállalkozások száma még nem jelentős, de egyre több az ilyen jellegű kezdeményezés. Új fejlemény az utóbbi évtized során, hogy az önfenntartó családi gazdaságok egy kisebb része (elsősorban azok, ahol a gazdák fiatalok) elindult a növekedés útján, tevékenységét formalizálta, és kisebb földterületen vagy kisebb állatállománnyal, de az üzemszerű farmokká válás irányába tett lépéseket. A szövetkezeti formák térnyerése nagyon lassú folyamat, néhány esetben helyi közbirtokossági támogatás, illetve települések közti együttműködési formák kialakítása tapasztalható. Nagyon gyorsan növekszik

a hobbi agrártermelők száma, és egyre több térségben alakul ki a közösségi média lehetőségeit kihasználva az információcsere, a tudásmegosztás, az informális termékcsere. Változást jelez a szaktanácsadási rendszer fokozatos kiépülése (a magyar kormány támogatásával), ez a folyamat azonban még a kezdeteknél tart. Nem tapasztalunk változást a térségbe irányuló tudástranszfer tekintetében. A térségbe irányuló szervezett tudástranszfernek továbbra is sok szereplője van, a térségi formális képzési kínálat is széles, azonban az agrárszereplők oldalán továbbra is az egyéni és informális jellegű tudásszerzés a domináns, illetve a képzési kínálatok igénybevételének a formális módja (Biró – Magyar 2020). A szakirányú tudásfelhalmozásra, a tudásmegosztásra, a térségi tudástermelésre kevés példa van. Tapasztalataink szerint egyelőre nem beszélhetünk olyan térségi folyamatokról vagy változási trendekről, amelyek az adatalapú szemléletre és gazdálkodásra való áttérés folyamatát támogatnák vagy az ehhez szükséges térségi fogadófelület kialakítását erősítenék.

A korlátokról röviden

Az alábbiakban röviden ismertetjük azokat a tényezőket, amelyek az adatalapú szemlélet és gyakorlat térségi megalapozása és kialakítása során korlátozó, akadályozó elemként vehetők számításba. Ezek egy részéről a tanulmány előző fejezeteiben már utalás szerűen szó esett, az alábbi összefoglaló jellegű ismertetés nem tekinthető teljeskörűnek, a korlátozó tényezők szisztematikus számbavétele és értékelése szélesebb merítésű kutatási programot igényel. A bemutatás sorrendje nem tekintendő értékelést tartalmazó sorrendnek.

Korlátozó tényezőként vehető számításba az, hogy az adat jelenleg nem minősül gazdasági vagy társadalmi értéknek. Ehelyett a térségi szereplők széles köre (ezt a közvéleménnyel is azonosíthatjuk) az adatokra általában úgy tekint, mint hivatali (elsősorban állami) tulajdonban lévő entitásra, amely felett a rendelkezési és használati jogosultságot azok a hivatalok gyakorolhatják amelyekhez az adat tartozik. Az adatok gyűjtési mechanizmusa a szélesebb közvélemény előtt nem ismert, illetve az sem, hogy az egyes intézmények milyen adatok birtokosai. Mivel az adatok birtoklását és használatát a közvélemény a hivatalokhoz kapcsolja, az adat fogalmához társul a titkosság és a bizalmatlanság fogalma is. Ez a közvélekedés jelentős mértékben a kommunista rezsim öröksége, és elmondhatjuk azt, hogy az adat fogalom értelmezése, az adatok használatához való viszonyulás az elmúlt évtizedek során érdemben nem változott. Annak ellenére is így van ez, hogy az adatgyűjtés ma már EU standardok szerint zajlik, és a jogi keretek lehetővé

teszik a hivatalos adatigénylést. A lakosság távolságtartó magatartása mellett a jelenlegi helyzetet minden bizonnyal magyarázza az is, hogy a hivatalok közérdekű jellegű és rendszeres adatközlést gyakorlatilag nem folytatnak. A megyei intézmények honlapjain csak elvétve lehet rendszeres adatközléssel találkozni. A Megyei Statisztikai Hivatal évente megyei évkönyvet ad ki a törvényben meghatározott tématerületek szerinti tartalmi szerkezetben. Az egyes tématerületek bemutatása rendkívül aránytalan, így például a gazdasági életre vonatkozó adatok mennyisége minimális. A kiadvány az intézmény honlapján elérhető román nyelven, de megjelenésének nincsen hírértéke. Részletesebb adatelemzéssel pedig egyáltalán nem találkozhatunk. A hivatalos adatok a Nemzeti Statisztikai Hivatal honlapján érhetők el, illetve megvásárolható kiadványokban, ezt azonban kizárólag szakemberek ismerik és használják. Mindez együttesen vezet oda, hogy a korábbi időszakok adatértelmezése és adathasználati gyakorlata térségi léptékben alig változik. Nem utolsósorban ide tartozik annak hangsúlyozása is, hogy a térségben az adatszolgáltatáshoz való viszonyulás is – a hivatali szerkezethez való viszonyuláshoz hasonlóan – távolságtartó vagy negatív. Az adatkérést a társadalmi szereplők az esetek többségében beavatkozásnak, ellenőrzésnek tekintik. Az adatalapú szemlélet és gyakorlat tervezői, meghonosítói számára (illetve bárki számára, aki adatról, adatbázisról más értelemben beszél) ez a társadalmi kontextus mindenképpen figyelembe veendő körülmény.

Számolni kell ugyanakkor azzal a ténnyel is, hogy míg az adatgazdaság a rendszerjelleget, a formalizálást, az átlátható struktúrát, a hitelességet tartja szem előtt, a térségben az agrárium nem ilyen paraméterek szerint működik. Az agrártevékenység az esetek többségében fel van oldódva a mindennapi életvezetés és a háztartás működésének egészében (ahogy a kötet egyik interjúalanya fogalmaz: „...nálunk a gazdaság az a gazdának a fürdőszobája is, a kapuja is, a háza is, tehát az életformája...") a tevékenység nagyon sok informális és személyes elemet tartalmaz. Az agrártevékenységnek az egyéni-családi életvezetésben való föloldódása nem csupán az önfenntartó családi gazdaságokat jellemzi, hanem az innovatív vállalkozók gyakorlatát és a kisebb farmszerű gazdaságok gyakorlatát is. Célszerű lesz foglalkozni azzal a kérdéssel, az ilyen jellegű életvezetési és gazdálkodási forma az adatalapú szerkezetekkel hogyan, milyen tartalommal és milyen mértékben lesz összekapcsolható.

Az adatalapú rendszerek tervezése és működtetése szorosan kapcsolódik a tudás témaköréhez, akár tudáshasználatról, akár tudástermelésről van szó. Ez olyan térségben, ahol az agrártevékenység változása folyamatosan napirenden van, a

tudás kérdésköre az adatalapú rendszerek tervezésétől függetlenül is aktuális téma. Ezzel kapcsolatban a térségben folytatott kutatásaink alapján három megjegyzést fogalmazhatunk meg.

- A térségi agrárszereplők nagyobb részének (családi gazdaságok) a gazdasági tevékenysége tacit tudásra alapozódik, ez a tudás széleskörű abban az értelemben, hogy a gazdálkodás természeti erőforrásaira, menetére, technológiájára is kiterjed, de tacit jellegénél fogva nem adatszerű, és elsősorban magatartásokban, rutinokban, illetve explicitté válás esetén narratívákba foglaltan jelenik meg.
- A térségi agrárszereplők körében folyamatosan erősödik a tudásszerzés iránti igény, elsősorban a farmszerű gazdaságok, az innovatív vállalkozások, illetve a hobbigazdálkodók körében. Ehhez az igényhez többszereplős, viszonylag széles spektrumú tudástranszfer kínálat társul (részletes bemutatását lásd: Biró – Magyar 2020). Azonban azt is tapasztalhatjuk, hogy a tudáskínálat és a tudásszerzési gyakorlat csak részben fedi egymást. Az agrárszereplők inkább az egyéni, alkalmi, informális jellegű tudásszerzés módozatait gyakorolják, ez a gyakorlat az aktuális gazdálkodási feladatok megoldására irányul. Ilyen jellegű attitűdöt azok esetében is tapasztalhatunk, akik résztvesznek a különböző képzési programokban. A tudásszerzésnek ez az alkalmi, aktuális problémák megoldást célzó gyakorlata kisebb mértékben vezethet szisztematikus tudásfelhalmozáshoz. Kérdés, hogy a tudáskezelés ilyen személyes és efemer gyakorlata mennyiben lesz majd megfeleltethető azzal a rendszerszerűséggel, ami az adatgazdálkodás gyakorlatának a sajátja.
- A térségi agrárszereplők tevékenysége nyomán ma már nagy mennyiségű, sokféle adat termelődik, ez azonban nem kerül rögzítésre, még kevésbé megosztásra. Néhány kísérlet nyomán elindult a csoportos látogatásokra és személyes helyszíni tapasztalatokra alapozó tudásmegosztás, azonban ennek a gyakorlatnak sem része a tudáselemek formalizálása, rögzítése, tárolása, szélesebb körben való megosztása. Tulajdonképpen az a sajátos helyzet áll elő, hogy az innovatív kezdeményezések keretében termelődő szakmai információk nem adattá, hanem személyes jellegű tacit tudássá válnak. Az innovatív agrárszereplők esetében mutatkozik esély arra, hogy szakmai-intézményi támogatással a saját tevékenység során termelődő tudás adatszerű formában is rögzítésre, hasznosításra kerüljön (lásd ezzel kapcsolatban a kötet következő tanulmányát).

A térségi agrárjellegű gazdaságok egy további figyelmet érdemlő jellemzője az – ez alól csak az üzemszerűen működő farmok képeznek kivételt –, hogy a kialakításban és a működtetésben is nagy szerepe van a „barkácsolásra" emlékeztető megoldásoknak. Ez minden kétséget kizáróan kapcsolatban van a személyes összetevők jelenlétével, a közvetlen környezet erőforrásként való hasznosításával, végső soron a közvetlen környezetbe való beágyazódásra irányuló törekvéssel is. A vidéki vállalkozások működését, társadalmi szerepét elemző konstruktivista jellegű megközelítések (Korsgaard et al 2015, 2020, Welter 2011) is kiemelik az ilyen jellegű megoldások szerepét. Ez a típusú helyzetfüggőség a formalizálás ellen hat, illetve erősíti a vállalkozás holisztikus jellegét. Ebben az esetben is mérlegelés tárgyát képezheti majd, hogy az adatgazdaság milyen megoldásai illeszkedhetnek a barkácsolás térségi szemléletéhez és gyakorlatához

Térségi agrárszereplők a változásról

Tanulmánykötetünk témaköréhez ezúttal olyan térségi agrárszereplőket kértünk fel interjúra, akik az agrárágazathoz tartozó saját szakmai, intézményi vagy vállalkozói tevékenységük mellett rálátással bírnak az ágazat egy-egy kisebb vagy nagyobb szeletére, témakörére. Interjúalanyainkat a térségi agrárium változási folyamatainak értelmezésre kértük, belefoglalva ebbe a témakörbe a digitalizációs folyamatokkal kapcsolatos kihívásokat, korlátokat, lehetőségeket is. A ma már több mint egy évtizede zajló kutatás sorozatunk kapcsán megtapasztalhattuk azt, hogy a térségi agrárszereplők zöme „helyzetekben", megoldandó problémákban, szigetszerű témakezelésben gondolkodik, illetve a térségben, ágazatban, rendszerben való értelmezés gyakorlata a saját helyzet értelmezésével csak részben fér össze. Interjúalanyaink – akikkel a kutatássorozat keretében nem először folytattunk beszélgetést – azon kevesek közé tartoznak, akik a térségi léptékű, rendszerszerű megközelítést képviselik és gyakorolják. Megközelítési szempontjaik, értelmezéseik – munkájukból, helyzetükből adódóan – esetenként nagyon különbözőek, ez a sokféleség azonban a térségi agrárium sokféleségének a lenyomata. Mi az ami mégis közös ezekben a reflexív és rendszerjellegű értelmezésekben? A teljesség igénye nélkül emelünk ki néhány, jelen tanulmánykötet témaköre szempontjából fontos észrevételt.

- Az élelmiszertermelést fontos térségi adottságnak tekintik, jelezve mindazon pozitív természeti tényezőket, amelyek ezen a téren még csak részben kerültek hasznosításra. Bár az agrárszereplők egy-egy csoportja kapcsán

többféle kritika is megfogalmazódik, a térségi agrárium egésze fontos gazdasági-társadalmi értékként és lehetőségként tételeződik. Ez az álláspont egyértelmű jele annak a fordulatnak, amelynek nyomán a térségben ez az ágazat a korábbi negatív megítélés spiráljából fokozatosan kikerült.

- Az ágazatban gyors, látványos változásokra nem lehet és nem kell számítani. Pozitív és negatív folyamatok egyaránt zajlanak, az ágazatot a sokféleség jellemzi. Igazi esély az apró lépéseket tartalmazó fejlesztésben van. Inkább a „fejlesztési szigetek" hordozhatják a változást, mintsem a rendszerszintű változások.
- Nagy, de egyelőre kellően ki nem használt esélyt jelent a térségi élelemiszerállátás biztosítása.
- A térségi élelmiszergazdaság sokféle tevékenységét, sokféle szereplőjét egyelőre tudomásul kell venni. Nem versenytársak, hanem kiegészítik egymást.
- Általánosnak tekinthető vélemény, hogy térségi léptékben kevés a szakmai tudás és kevés a szakember.
- A digitális megoldások átvételére, hasznosításra ez a térség nincsen felkészülve. Azonban a digitális technológiákat kisebb léptékben is lehet alkalmazni, meg kell találni ezeket a módozatokat.
- A térség agráriumát alapvetően a szokásokhoz, rutinokhoz, meggyőződésekhez való igazodás, a tacit tudás határozza meg, a tudatosság hiánya jelentős fejlődési, változási korlát.
- A szigetszerű, személyes jellegű működés sajátos térségi autonómia forma (biztonságra való törekvés, önállóság, holisztikus jelleg), ugyanakkor ez a működési modell az együttműködési formák kialakulásának, megerősödésének a korlátja is.
- A véleményekben, értelmezésekben az adatszerűség fontossága, az adatalapú gazdálkodás térségi igénye távlati lehetőségként felmerül, de aktuális kihívásként, stratégiai továbblépési igényként egyelőre nem tematizálódik.

Szakirodalom

Balaton Petra 2006

A székely akció története,1902/1914. Állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására. Debreceni Egyetem, PhD értekezés.

Biró A. Zoltán – Bodó Julianna – Gagyi József – Túros Endre 1994

Szocialista urbanizáció a hetvenes-nyolcvanas években. Az átmeneti életformákban működő stabilizációs stratégiák vizsgálata a Csíki-medencében. *Antropológiai Műhely* 1994/2.(5.) p. 81-94.

Biró A. Zoltán – Koszta Csaba János – Mátéffy Mária Aranka (szerk.) 2004

Vidékfejlesztés Hargita megyében. Alutus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) 2013

Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) 2017

A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) 2018

Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Csíkszereda: Státus Kiadó.

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) 2020

Szaktanácsadás – agrárium – innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

Bodó Julianna 2004a

A formális és az informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években. Sciantia Humana, Budapest: MTA PTI.

Bodó Julianna 2004b

„Így kollektivizáltak minket…" Kulturálisantropológiai elemzés két székelyföldi településről. Helyzet Könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda: Pro-Print Kiadó.

Bodó Julianna 2009

Persuasion Techniques and Community Reactions in Corund (the Hungarian Autonomous Region) In: Iordachi, C. – Dobrincu D. (eds.), *Transforming Peasants, Property and Power. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-41962.)* Budapest, New York: Central European University Press, 355-368.

Korsgaard, S. – Müller, S. –Tanvig, H.V. 2015

Rural entrepreneurship or entrepreneurship in rural – between place and space. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research* 21(1): 5-26. https://doi.org/10.1108/IJEBR-11-2013-0205

Korsgaard, S. – Müller, S. – Welter, F. 2020

It's right nearby: how entrepreneurs use spatial bricolage to overcome resource constraints. *Entrepreneurship and Regional* Development 33(1):1-27. https://doi.org/10.1080/08985626.2020.1855479

Oláh Sándor 2004

Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940-1944. In: *Nemzet a társadalomban*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 133-150.

Oláh Sándor 2009

Collectivization in the Odorhei District. In: Iordachi, C. – Dobrincu, D. (eds.), *Transforming Peasants, Property and Power. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-1962*. Budapest, New York: Central European University Press, 229-249.

Welter, F. 2011

Contextualizing Entrepreneurship – Conceptual Challenges and Ways Forward. *Entrepreneurship Theory and Practice* 35(1): 165-84. https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2010.00427.x